

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 338.242: 338.43

Володимир Борейко – доктор економічних наук, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'ячука

Роль аграрного комплексу у відновленні зростання національної економіки

У статті досліджено розвиток аграрного комплексу України за останні п'ять років; визначено його роль у забезпеченні стабілізації національної економіки; обґрунтовано необхідність підвищити престижність праці на селі та забезпечити держану підтримку сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: земельні ресурси, аграрний комплекс, національна економіка, економічне зростання, кластери, система оподаткування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Складна фінансово-економічна ситуація, яку сьогодні переживає національна економіка, зумовлює потребу дослідження чинників, які можуть сприяти подоланню рецесії та відновленню економічного зростання в країні. У контексті зазначеного важливо дослідити роль аграрного комплексу у відновленні зростання національної економіки, що впродовж останніх років демонструє стабільні показники свого розвитку.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання ролі аграрного сектору та сільськогосподарського виробництва в забезпеченні динамічного розвитку країни неодноразово досліджували в працях [1; 2]. Так, Л. О. Мармуль і М. М. Ігнатенко зазначають: «Аграрне виробництво, розвиток села та сільський спосіб життя завжди були у центрі уваги представників різних суспільних наук як в Україні, так і за кордоном. Це пов'язано з тим, що, аграрна сфера відіграє винятково важливу роль у забезпеченні виробництва продовольства, а отже, й у відтворенні населення» [1, с. 122].

На думку Є. Й. Майовця: «Виняткове значення і незамінність продуктів харчування, їх наявний обсяг та асортимент – це не лише індикатори розв'язання аграрних проблем, а й наріжні камені, на яких ґрунтується національна безпека держави. Наскільки самодостатня аграрна економіка країни, настільки незалежна й сама країна [2, с. 21].

Отже, у середовищі науковців маємо розуміння того, що забезпечення ефективного використання земельних ресурсів та ведення сільськогосподарського виробництва – основа національної безпеки й динамічного економічного зростання. Проте сьогодні Україна використовує свій аграрний потенціал неефективно, чим гальмує економічний розвиток країни. Тому актуальність цього дослідження визначається потребою підвищити роль вітчизняного аграрного сектору у відновленні національної економіки.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – вивчення ролі земельних ресурсів та аграрного виробництва в розвитку вітчизняної економіки; оцінювання ефективності їх використання та пошук способів підвищення ролі сільськогосподарського виробництва у відновленні національної економіки.

Відповідно до визначеної мети в статті реалізуються такі **завдання:**

- досліджується розвиток аграрного комплексу України за останні п'ять років;
- визначається роль сільськогосподарського виробництва в забезпеченні стабілізації національної економіки;
- обґрунтовується потреба підвищити престижність праці на селі та забезпечити держану підтримку сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Україна володіє найбільш родючими у світі земельними ресурсами, які спроможні забезпечити продуктами

харчування власне населення та населення багатьох інших країн. До того ж багатоміжкові контакти із землею виховали в українців бережне й трепетне ставлення до середовища свого проживання та роботи. Тому при державній підтримці аграрного сектору він здатний відіграти ключову роль у відновленні національної економіки.

Такий висновок ґрунтується на тому факті, що протягом п'ятих останніх років індекси продукції сільського господарства в середньому щорічно на 9,3 % випереджали індекси продукції промисловості та на 7,4 % – індекси валового внутрішнього продукту (табл. 1).

Таблиця 1

**Індекси окремих соціально-економічних показників розвитку України,
% до попереднього року***

Показник	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	105,4	100,2	100,0	93,2	90,1
Продукція промисловості	108,0	99,5	95,7	89,9	86,6
Продукція сільського господарства	119,9	95,5	113,3	102,2	95,2
Різниця між індексами продукції сільського господарства й ВВП	14,5	- 4,7	13,3	9,0	5,1
Різниця між індексами продукції сільського господарства і промисловості	11,9	- 4,0	17,6	12,3	8,6

* Складено за даними [3].

Отже, як указує О. І. Павлов: «Визначальне місце сільських територій у національній стратегії розвитку зумовлене їхнім суспільним призначенням, яке, крім гарантування продовольчої безпеки країни, пов'язане також із формуванням сприятливого життєвого середовища, збереженням селянства як носія української ідентичності та державності, здійсненням соціального контролю над територією, вирівнюванням умов життєдіяльності міського й сільського населення, досягненням і підтриманням балансу між економічним, соціальним та екологічним розвитком» [4, с. 128].

Завдяки своїй багатофункціональності земельні ресурси забезпечують людині не лише виробництво сільськогосподарської продукції, але і є середовищем для проживання, будівництва житла, промислових споруд, транспортних шляхів і комунікацій. Водночас для ефективного функціонування аграрного сектору потрібне виробництво сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, засобів захисту рослин та впровадження нових переробних технологій, що в сукупності забезпечує економічний розвиток країни.

При цьому, як зазначають Джеральд М. Майер та Джеймс Е. Раух: «... між сільськогосподарською продуктивністю та індустріалізацією існує позитивний зв'язок. По-перше, піднесення продуктивності у виробництві харчових продуктів дає змогу прохарчувати зростаюче населення, зайняте в промисловому секторі. Виготовлення більших обсягів харчів меншою кількістю працівників звільняє робочу силу на користь промисловості. По-друге, високі доходи, отримувані в сільському господарстві, створюють внутрішній попит на промислову продукцію. По-третє, зростання промисловості, збільшує пропозицію внутрішніх заощаджень, необхідних для фінансування індустріалізації» [5, с. 151].

Проте нинішня аграрна політика України спричиняє:

- неефективність і низьку рентабельність сільського господарства;
- поглиблення нерівномірності в розподілі доходу між різними верствами населення та між міськими й сільськими жителями;
- зростання потоку мігрантів із села до міста;
- гальмування зростання виробництва промислової продукції через низьку купівельну спроможність сільськогосподарських підприємств та фермерів.

На думку М. В. Гладія, «рівень виробництва сільськогосподарської продукції і продовольчого забезпечення населення дуже впливає на його життєвий рівень та демографічну ситуацію. Вона, як свідчать статистичні дані, з кожним роком погіршується. Отже, економічна криза в Україні має дуже негативні соціально-економічні та екологічні наслідки, які проявляються в кожній галузі її господарського комплексу. Найбільш негативно вона проявилася і в демографічній ситуації» [6, с. 20].

Тому без розв'язання проблем, які негативно впливають на розвиток сільськогосподарського комплексу, забезпечення продовольчої безпеки країни, а також розвиток сільської інфраструктури, покращення екологічної ситуації та підвищення рівня життя сільських жителів неможливі. До того ж ці проблеми гальмують розвиток інших галузей економіки.

При цьому потрібно враховувати, що сільське господарство було й залишається найважливішою галуззю економіки, адже саме від його стану та перспектив розвитку залежить забезпечення життєдіяльності людини. Сільське господарство – також важлива сировинна база для харчової й легкої промисловості. Крім того, у цій галузі суспільство безпосередньо взаємодіє з природою, від чого залежать здоров'я, психологічний, нервовий та емоційний стан людини.

Виходячи із зазначеного, розробка сучасної стратегії розвитку сільського господарства повинна передбачати виконання таких завдань:

- збільшення внеску аграрного комплексу в загальне економічне зростання національної економіки та проведення в ньому структурних перетворень (збільшення валютних надходжень від експорту аграрної продукції й поставки продовольчих товарів і сировини для забезпечення міського населення та виробничого сектору);

- значне підвищення продуктивності й розширення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами;

- суттєве покращення соціального забезпечення сільського населення;

- оптимізація процесу соціальної модернізації через поширення економічних і технічних новацій серед сільського населення.

При цьому матеріальною основою для розв'язання цих завдань повинні стати новітні зміни в технологічному способі виробництва: упровадження нової техніки, культури землеробства, поглиблення спеціалізації, оптимізація форм і розмірів сільськогосподарських підприємств та прав власності на землю.

Новітні форми організації сільськогосподарського виробництва й використання сучасної техніки дадуть змогу не лише збільшити випуск продуктів харчування, а й змінити життя сільських жителів. Замість трактористів, комбайнерів, доярок, тваринників, їздових і допоміжних працівників село й аграрні господарства матимуть потребу у висококваліфікованих інженерах, агрономах, машиністах та операторах, здатних забезпечити ефективне використання новітньої техніки, оптимізувати структуру рослинних культур відповідно до здатності ґрунтів, організувати безвитратне збирання врожаю та його переробку, зберігання аграрної продукції в осінній, зимовий і весняний сезони, а також розвинути транспортну інфраструктуру та забезпечити культурний відпочинок селян.

Отже, сучасні сільськогосподарські технології й ефективне аграрне виробництво – вихідні умови для успішного існування сільських жителів і розвитку національної економіки.

Тому нині перед спеціалізованими науковими установами, середніми та вищими навчальними закладами стоїть завдання розробити нові технології сільськогосподарського виробництва й підготувати спеціалістів, спроможних їх використовувати, а також працювати на сучасній техніці.

Уже сьогодні країни, які не володіють родючими ґрунтами, для збільшення виробництва продуктів харчування, використовуючи крапельне зрошення, організують вирощування овочів у пустельних зонах; будують тепличні комплекси за полярним колом; виробляють генно-модифіковані продукти.

Такі виробництва вимагають від них додаткових фінансових ресурсів та більш високої культури виробництва, тому їх обслуговування не під силу спеціалістам, які не володіють спеціальними знаннями й навичками. Зазначене потребує внести зміни в перелік спеціальностей фахівців, яких для потреб сільського господарства готують вищі та середні навчальні заклади.

Водночас потрібно підвищити статус і престижність роботи на землі.

В. В. Юрчишин зазначає: «Позбавлене у радянський період землі й можливостей працювати на ній відповідно до віками усталених на теренах України форм, примусово, у тому числі політичною силою об'єднане в колгоспи, вітчизняне селянство на кілька десятиліть стало безправним, політично, соціально та економічно приниженим заручником інтересів тодішньої правлячої політичної партії, що жорстким і жорстоким примусом насаджувала в країні свої порядки» [7, с. 88–89].

Тому відродження історично високого завдяки селянству місця України у світових хліборобських процесах повинно розглядатися з позиції взаємної зацікавленості нашої країни та світу: вона потрібна світові як один із найбільш потенційно надійних продуцентів продукції сільського господарства в послідовно зростаючих обсягах, маючи водночас надійного споживача, попит якого на неї з вигодою для нашої країни постійно зростатиме [8, с. 113].

На необхідності комплексного розв'язання проблем сталого розвитку сільських територій із пріоритетом соціальних й екологічних цілей акцентують увагу також М. Й. Малік і М. А. Хвесик, на думку яких, «завдяки багатofункціональному характеру кожна функція сільських територій може бути розглянута у системному взаємозв'язку з іншими функціями в контексті реалізації єдиної стратегії державного розвитку» [9, с. 5].

При цьому, виходячи із загальної орієнтації нашої держави на досягнення громадського суспільства, потрібно підкреслити, що соціальний фактор визнається домінуючим у формуванні оновленого сільського середовища, а економічний складник повинен розглядатися як інструмент досягнення поставлених цільових орієнтирів розвитку аграрної сфери.

Ще 18 квітня 2012 р. в державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України» відбулося засідання круглого столу, на якому презентовано наукову доповідь «Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація», підготовлену у відділі економіки і політики аграрних перетворень. Головним висновком роботи цього круглого столу стало обґрунтування потреби відновлення багатофункціональності аграрного сектору на основі впровадження системи соціоекономічних заходів щодо його модернізації. При цьому соціоекономічна модернізація розглядається як адаптація вітчизняної аграрної політики до прогресивних світових тенденцій аграрного розвитку, у якому поєднується підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, що ґрунтується на сімейному типі господарювання, із сільським розвитком на базі громад.

На думку учасників круглого столу, вітчизняну модель аграрного розвитку потрібно збалансувати поєднанням різних за величиною господарюючих суб'єктів. Для цього пропонується насамперед забезпечити обмеження економічної влади агрохолдингів, запровадивши спеціальний режим регулювання їхньої комерційної діяльності та вилучення надприбутків; здійснити перегляд пільг і преференцій виробникам сільськогосподарської продукції та вдосконалити систему державної підтримки аграрного сектору й відтворення його людського капіталу [10, с. 177].

Для подолання розбіжностей між нинішніми учасниками виробничих і соціальних процесів на селі провідні вітчизняні економісти все активніше відстоюють потребу організації аграрних кластерів, у яких поєднуються економічні інтереси різних за розміром та функціональним призначенням підприємств, об'єднаних єдиною ціллю, що відповідають за реалізацію окремих складників процесу виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, а також соціальні інтереси сільських громад. Так, П. Т. Саблук та М. Ф. Кропивко агропромислової кластеризацію розглядають як «концентрацію й спеціалізацію агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих продуктових ланцюгів “виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції” на засадах інтеграції для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості» [11, с. 11].

Водночас для реалізації державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки та виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції, у якій має потребу країна як для внутрішнього споживання, так і для експорту та збереження родючості ґрунтів для майбутніх поколінь, потрібно трансформувати систему оподаткування, пільг й обтяжень, які варто застосовувати до підприємств, що порушують науково обґрунтовані сівозміни. На сьогодні аграрний сектор, як і інші, потребує запровадження диференційованих ставок оподаткування. При цьому за більшими ставками повинні сплачувати податки підприємства, які вирощують монокультури та спеціалізуються на виробництві однорідної землевиснажливої продукції (вирощування зернових або технічних культур), а також використовують великі площі сільськогосподарських угідь.

Натомість малі й середні фермерські господарства, спеціалізацією яких є продукція овочівництва, садівництва та виноградарства, і підприємства, котрі застосовують органічний спосіб вирощування рослинних культур та впроваджують інноваційні сільськогосподарські технології, повинні сплачувати податки за пільговими ставками.

У цілому ж в основі успіху вітчизняного аграрного комплексу й розвитку національної економіки в цілому повинно лежати створення умов для того, щоб українськими сільськогосподарськими земельними ресурсами розпоряджалися ті громадяни України, які люблять землю й бережно, із повагою ставляться до неї. Для цього державі потрібно забезпечити ефективне господарювання сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від їх розміру, та паритет у розвитку аграрного комплексу з іншими галузями; усебічно сприяти економічному, культурному й соціальному розвитку села.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведених досліджень можна зробити такі висновки:

– протягом останніх п'ятьох років аграрний комплекс України демонструє випереджаючі, порівняно з валовим внутрішнім продуктом та промисловою продукцією, індекси зростання виробництва сільськогосподарської продукції, чим робить вагомий внесок у стабілізацію розвитку національної економіки;

– за наявним потенціалом земельних ресурсів і з урахуванням господарських традицій українських селян вітчизняний аграрний комплекс може відіграти ключову роль у відновленні зростання

національної економіки, однак для цього потрібно підвищити престижність і продуктивність праці на селі; забезпечити держану підтримку впровадженню аграрно-промислових кластерів, оновленню сільськогосподарської техніки, використанню новітніх аграрних технологій, підготовки для села фахівців нових спеціальностей; створити рівні умови для функціонування на селі підприємств різних організаційно-правових форм і розмірів; запровадити диференційовану систему оподаткування, яка б урахувала ставлення землевласників та орендарів до збереження родючості земельних ресурсів, які вони використовують.

Джерела та література

1. Мармуль Л. О. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій / Л. О. Мармуль, М. М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 122–129.
2. Майовець Є. М. Теорія аграрних відносин : навч. посіб. / Є. М. Майовець. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 276 с.
3. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstst.gov.ua>
4. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт суспільних інтересів / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 123–128.
5. Майєр Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку / Джеральд М. Майєр, Джемс Е. Раух, Антон Філіпенко. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
6. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики) : монографія / М. В. Гладій. – Львів : [б. в.], 1998. – 294 с.
7. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Ючишин // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 87–91.
8. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Ючишин // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 112–122.
9. Малік М. Й. Сталій розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3–12.
10. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація (засідання «круглого столу») // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 175–177.
11. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.

Борейко Владимир. Роль аграрного комплексу в оновленні зростання національної економіки. В статті досліджується розвиток аграрного комплексу України в останні п'ять років, визначається його роль в забезпеченні стабілізації національної економіки, показана неефективність нинішньої державної аграрної політики. Розкрито, що сільське господарство є важливою галуззю економіки, від функціонування якої залежить розвиток країни, запропоновано напрями комплексного рішення проблем стабільного розвитку сільських територій з пріоритетом соціальних цілей, визначено завдання, які необхідно вирішити для збільшення вкладу аграрного комплексу в загальний економічний зростання національної економіки. Обґрунтовано необхідність підвищення престижності праці на селі, забезпечити державну підтримку сільськогосподарського виробництва і впровадити диференційовану систему оподаткування, яка б урахувала відношення землевласників і орендарів до збереження родючості земельних ресурсів, які вони використовують.

Ключевые слова: земельні ресурси, аграрний комплекс, національна економіка, економічний зростання, кластери, система оподаткування.

Boreiko Volodymyr. Role Agricultural Sector in Restoring the Growth of National Economy. In the article investigated the development of the agricultural sector of Ukraine in the last five years, defined its role in the stabilization of the national economy. It is proved the inefficiency of the present of the state of agricultural policy, disclosed that agriculture is an important sector of the economy, off the functioning of which depends the development of the country, proposed by directions comprehensive solution of problems of stable development of rural areas with the priority of social objectives, identified challenges that need to be addressed to increase the contribution of the agrarian sector in the overall economic growth of the national economy. Grounded the necessity to increase the prestige of work in rural areas, to provide state support for agricultural production and to introduce differentiated tax system and to introduce differentiated tax system which would take into account the ratio of landowners and tenants to the preservation of the fertility of the land resources that they use.

Key words: land, agrarian complex, national economy, economic growth, clusters, tax system.